

Prof. Dr.
Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi, Siyaset
Bilimi ve Kamu Yönetimi,
kiran@alparslan.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9136-7665>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied
12/11/2019

Kabul edildi.
Accepted
21/11/2019

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.645627>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Amr bin Âs ve Arapların Deveden Denize Macerası*

Amr bin Âs and the Arabs Adventure from Camel's Force to the Sea

Öz

Kimi insanlar vardır ki onlar için savaş ve mücadele, hayatın ta kendisidir. Onlar savaşmak, mücadele etmek, olağanüstü maceralara girişmek, yeni ülkeler ve diyarla fethetmek için can atarlar. Savaş ve fetih onların ruhunda var. Tarihin kritik dönemlerinde ortaya çıkan bu şahsiyetler, tarihin akışına yön verirler. Bu tarihi kişilerin adları bazen Kleharkhos, bazen İskender, bazen Hannibal, bazen Sezar ve bazen Selahaddin şeklinde değişse de, genellikle varmak istedikleri hedefler değişmiyor. Tarihe mal olmuş bu lider ve kahramanlardan biri de, Mısır fatihi olarak bilinen Amr bin Âs'tır. Amr bin Âs'ın, Roma İmparatorluğunun en önemli ikinci kenti Mısır'ı fethetmesi, tarih boyunca çöl hayatı yaşamış Arapları deniz gücüne kavuşturdu. Böylece çok kısa bir zaman zarfında muazzam bir donanma oluşturan Araplar, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentini tehdit edecek bir konuma geldiler. Amr bin Âs, Arapların deve sırtından denizlere açılmasını sağlarken, muazzam bir Arap imparatorluğuna giden yolun taşlarını da döşedi.

Anahtar Kelimeler: Amr bin Âs, Araplar, Roma İmparatorluğu, İskenderiye, Fetih

Abstract

There are some people dedicated to their life for war and fight. They are desirous to launch war and struggle, to run for extraordinary adventures and to conquer new lands and countries. War and conquer has been is emboldened in their spirits. These people, who emerged in very critical periods of history, usually are the ones who change the course of history. The name of these historical personalities may differ such as Kleharkhos, Great Alexander, Hannibal, Caesar or Selahaddin according to the era they live, but their goals usually remain unchanged. One of these historical personalities, left a mark to the history, is Amr bin As. known as the conqueror of Egypt. By Amr bin Âs conquered the second largest city of Roman Empire, Alexandria, sparked off the Arab, who have lived at desert throughout the history, to have a marine force and to build a magnificent navy within very short time that began to threat Roma's capital city Konstantinopolis. While Amr bin Âs enabled the Arabs to be transferred from a kind of life which was depended on camel's ridding to a sea force, at the same time he paved the way to become a great Arab empire.

Key words: Amr bin Âs, Arabs, Roman Empire, Alexandria, Conquest

* Bu makaleyi daha önce internet üzerinde yayınlanan Serbestiyet sitesindeki yazılarımdan derledim.

ATIF: KIRAN Abdullah, "Amr bin Âs ve Arapların Deveden Denize Macerası" **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5/3 (Aralık-2019), s. (572-583)

CITE: KIRAN Abdullah, "Amr bin Âs and the Arabs Adventure from Camel's Force to the Sea" **Journal of History and Future**, 5/3 (December- 2019), pp. (572-583)

1. Giriş

Kimi insanlar vardır ki onlar için savaş ve mücadele, hayatın ta kendisidir. Savaşmaya, mücadele etmeye, olağanüstü maceralara girişmeye, yeni ülkeler ve diyarlar fethetmeye can atarlar. Savaş ve fetih ruhlarında vardır. Tarihe mal olmuş o kahramanların adı, çağa ve döneme göre bazen “On Binlerin Yürüyüşü”nün ilk başını çeken **Klearkhos**, bazen dünyayı fethetmiş **İskender**, bazen Kartacalı komutan **Hannibal**, bazen Roma diktatörü **Sezar**, bazen Kleopatra'nın aşkına Roma imparatorluğunu parçalamasına ramak kalan **Antonius**, bazen Mısır'ı Zengiler adına Fatımîlerden geri alan **Şêrgo (Şerguh)** ve yeğeni, **Üçüncü Haçlı Seferi sırasındaki Müslüman lider Salâhaddin**, bazen **İslâmiyetin** ilk büyük genişleme dalgasının Mısır ve İskenderiye fatihi **Amr bin Âs olabilir**. Fakat ruhları benzeşir. Her birinin kendince bir davası olsa da, iflâh olmaz, kaplarına sığmaz savaşçılardır.

İşte onlardan biri olan Amr bin Âs (Ebû Abdillâh Ebû Muhammed Amr b. el-Âs (el-Âsî) b. Vâil es-Sehmî el-Kureyşî (ö. H.43/664) İslâm tarihinin efsane komutanlarından. İslâm'ın ortaya çıktığı ilk yıllarda müşriklerle hareket etmiş olmasına karşılık¹, Kureyş kabilesinin Sehm koluna mensup olan Amr bin Âs (Çimen,2017:246), daha sonraki yıllarda İslâm'a büyük hizmetlerde bulunacaktır. Amr bin Âs denince, elbette ilk akla gelen, onun İskenderiye gibi bir şehri, Mısır gibi bir ülkeyi fethetmiş olmasıdır. İslâm'ın Arap coğrafyası dışına taşma, özellikle İran ve Mısır'a doğru yayılma atılımı, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halifelik makamına oturan Ebubekir döneminde başlar. Hz. Ebubekir dört ordu komutanını, dört koldan harekete geçmek için görevlendirir. Bunlardan birini Filistin'e, birini Mısır'a, birini İran'a ve birini de Arabistan'daki Hıristiyan Arapların üzerine gönderir (*Abu'ul-Faraç Tarihi*, Cilt I:174). Ancak Ebubekir'in halifeliği kısa (iki yıl) sürdüğü için, bu projeyi hayata geçirmek, adaleti ve alçak gönüllülüğüyle ün salan Ömer'e nasip olur.

Bu makalede, Amr bin Âs'ın İskenderiye'yi fethetmesi neticesinde, yüzyıllardır adeta çöl hayatı yaşayan Arapların, giderek bir deniz gücü ve dünya imparatorluğu olmaları yönündeki se rencamları ele alınacaktır.

1.1. İskenderiye'ye göz dikmiş bir tacir ve komutan

İslâm'ın doğuş yüzyıllarında bu bölgede iki büyük imparatorluk yüz yüzedir: Doğu Roma (Bizans) ve Sasaniler. Bizans Balkanlara ve Anadolu'ya, Sasaniler ise İran ve Mezopotamya'ya hâkimdir. Mısır, Doğu Akdeniz kıyı şeridi ve Doğu Anadolu, ikisinin arasındaki tampon bölgedir. Kâh birine, kâh diğerine geçmektedir. 7. yüzyılın ilk yarısında, Bizans'ın elindedir (bkz yukarıdaki haritada, iki renkli çapraz taranmış alan).

1 Hicretin ikinci yılında (m. 624) yapılan Bedir Savaşı'na Ebû Süfyân ile birlikte ticaret kervanının başında olması nedeniyle katılmamış olan Amr bin Âs, Hicretin dördüncü yılında vuku bulan Hendek Savaşında Ebû Süfyân ile birlikte müşriklere komutanlık etmiştir. Bkz. Abdullah Çimen (2017), “Amr bin Âs'a Yöneltilen Eleştirilerin İncelenmesi”

Kaynak: Serbestiyet.com

Arap ordularının Mezopotamya üzerine ilerleyen kolunun Kadisiye muharebesinde (636) Sasanileri yenmesi Amr bin Âs'ı ciddi anlamda cesaretlendirir. Ona göre, eğer Araplar Mısır'ı daha eski Pers İmparatorluğu döneminde topraklarına katan ve sonra iki kez daha almayı başaran İranlıları mağlup edebilmişlerse, benzer şekilde Bizans'ı da yenip Mısır'ı onlardan alabilirler. Amr bin Âs henüz Müslüman olmadan, Mekke'nin ticari ve siyasi hayatında önemli bir role sahiptir. Dış ülkelere yaptığı seyahatler sırasında, henüz o dönem Habeşistan kralı Necâşi ile dost olmuştur. Uhud ve Hendek savaşlarında Kureyş süvarilerine komuta etmiş olan Amr bin Âs, Mekke'nin fetihinden önce, 31 Mayıs 629'da Müslümanlığı kabul eder. Hz. Muhammed döneminde, İslam'ı teb-

liğ etmek ve vergi toplamak için Umman'a gönderilir (TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 3:79-81). Hz. Muhammed vefat ettiğinde Amr bin Âs Umman'da bulunmaktadır (İbn'ül Esir, Cilt.2:321). Amr bin Âs'ın Mısır'ın alınması konusunda aşırı iştahlı davranmasının bir nedeni de, daha önce Arap ticaret kervanlarının başında Nil vadisine inmesi, İskenderiye'yi ziyaret ederek kentin güzelliği ve dillere destan zenginliğine hayranlıkla şahit olmasıdır.

1.2. Büyük İskender'in kurduğu emsalsiz şehir

Amr bin Âs'ın göz diktiği İskenderiye (Alexandria), yapımına bizzat Büyük İskender'in başladığı bir kenttir. İskender'in kurduğu İskenderiye, İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemde Roma'nın Konstantinopolis'ten sonraki ikinci önemli kentidir. Plutarkhos, şehrin kuruluş hikâyesini şöyle anlatır: İskender Mısır'ı ele geçirince, orada ismini taşımak isteyen bir Yunan şehri kurmak istemiş. Emsali görülmemiş büyüklükte bir şehir için mimarlar ve mühendislerle birlikte uygun arazi aramaktayken bir rüya görmüş. Yanına yaklaşan ak saçlı bir bilge ona *Odysseia*'dan iki dize okumuş:

*Çok dalgalı denizin içinde bir ada vardır,
Mısır'a yakın, Pharos derler adına.*

Uyanır uyanmaz hemen Pharos'a gitmiş. Günümüzde toprak doldurma yoluyla karaya bağlı olan Pharos, o dönemde Kanokbiko Ağzı'nın biraz ötesinde bulunan bir adaymış. İskender yeri çok beğenmiş ve "*Homeros'un takdir ettiğim çok yanı var, ama şimdi mimarlık sanatını da bildiğini gördüm*" demiş. Hemen şehrin planını çizdirmiş, ancak sınırlarını belirlemek için beyaz toprak bulunamadığında, un kullanmış. Koyu renkli toprak üzerine önce bir çember, sonra da içine birbiriyle kesişen aynı uzunlukta çizgiler çizmiş. İskender keyifle hazırlıkları izlerken birden ırmakta ve gölde yaşamakta olan değişik türden bir sürü kuş belirlenen yerin üstünde uçmaya, sonra da sınırların çizildiği unu yiyip yutmaya başlamış. Arkalarında bir zerre bile un bırakmayınca İskender bunun kötü bir alâmet olduğuna inanmış; ancak kâhinler korkmamasını, kuracağı şehrin çok bereketli olacağını ve her milletten insanı toplayıp dolduracağını söylemiş (Plutarkhos, İskender-Sezar:29-30).

Kâhinlerin kehaneti tutmuş ve dedikleri gibi de olmuş, hattâ ötesine geçmiş. Medeniyet tarihinde Büyük İskender (Alexandros, Megalos Alexandros) kadar çok şehir kurmuş lider yok gibi. Fethettiği alanlarda Alexandria'lar, Alexandretta'lar (Türkiye'de İskenderun), Alexandroupolis'lerle (Yunanistan'da Dedeoğaç) kaplı şehirler inşa etmiş. Bu arada İskenderiye Helenistik Çağda o kadar büyüyor ve gelişiyor ki, (Roma yükselinceye kadar) öncülük Atina'dan İskenderiye'ye geçti deniliyor.

1.3. Hz. Ömer'in İskenderiye'nin fethine razı edilmesi

Ecnâdeyn ve Yarmuk muharebelerine katılarak Filistin bölgesinin fethinde baş rolü oynayan Amr bin Âs, Kudüs şehrinin Hz. Ömer'e teslim olmasını sağlayan komutan olarak da bilinir (TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 3:79-81). Amr bin Âs, Yarmuk'tan (634) ve Kudüs'ün fethinden (638) sonra Hz. Ömer'e giderek, Bizans'ın en güzel ve bereketli eyaleti olan Mısır'a sefer yapmak istediğini dile getirdiğinde, Halife önce tereddüt eder. Buna karşılık Amr bin Âs, Filistin ve Suriye bölgesinde mağlup olan Bizans askerleri ve kimi komutanlarının Mısır'a sığındığını, eğer Mısır fethedilmezse bunların ileride tehdit oluşturacağını ileri sürer. Bu ısrar karşısında Halife Ömer isteksiz de olsa izin verir.

Gene de Hz. Ömer Medine'ye döndükten sonra Mısır seferini durdurmak ister, zira İslam

ordularının Bizans karşısında yenilgiye uğramasından endişelidir. Böyle bir yenilgi, köklü bir yıkımı tetikleyebilir ve İslâm dinini de sıkıntıya sokabilir. Bunun üzerine Amr bin Âs'a yazıp, “eğer bu mektup Mısır sınırını geçmeden eline ulaşırsa geri dön” emrini verir. Ancak eğer Mısır sınırı geçilmişse sefere devam edilecek ve Müslümanlar onun zaferi için dua edecektir. Geri çağrılacağından kuşkulanan Amr bin Âs, dört bin süvarisiyle el-Ariş kentine ulaşınca kadar mektubu açmaz, çünkü kendisi de Hz. Ömer'in Mısır seferi için pek emin ve istekli olmadığını farkındadır (Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*:99-100).

Kuzey Sina üzerinden Pelusium'ya (el-Farama) ulaşan Amr bin Âs ve ordusu, 640 yılında burayı alır ve bir ay içinde deltanın doğusunda kalan Bilbais kalesini fetheder. Daha sonra Arabistan'dan gelen Zübeyr bin Avvâm komutasındaki takviye kuvvetlerle Arap ordusunun mevcudu 20,000'e ulaşır. Ordu fetih hareketine hız vererek Memfis bölgesindeki Fariyum'a saldırır. Mısırlı komutan (Cyrus) Fariyum kuşatmasında çaresiz kalınca, Araplarla anlaşmaya çalışır. Ancak Arapların benzer durumda ileri sürdükleri üç şart vardır: *Ya İslâmı kabul edip her şeyi Müslümanlarla paylaşacak, ya kayıtsız şartsız teslim olup haraç ödeyecek, ya da direnişi ve kılıcı seçerek sonuca katlanacaklardır.*

Fariyum kalesi düşünce başkent İskenderiye'nin yolu açılmış oldu. Müstahkem kalelerle çevrili İskenderiye kentini, o sırada 50,000 Doğu Romalı asker korumaktadır. Üstelik şehir deniz yoluyla Bizans'tan gelebilecek yardımlara da açıktır. Derken Cyrus'un tekrar devreye girip Araplarla müzakere yoluna gitmesi, 642 yılının Eylül ayında İskenderiye'nin teslim edilmesinin yolunu açar. Böylece üç ay süren muhasara neticesinde İskenderiye teslim olur, şehirde bulunan her şey ganimet olarak alınır ve halk da zimmî statüsüne geçirilir (İbn'ül Esir, Cilt 2:517). Varılan anlaşma gereği, her yetişkin İskenderiyeli iki altın dinar kelle vergisi ödeyecektir.

Yeğeni Martina ile yaptığı evlilikten dolayı Kilisenin ve halkın tepkisine maruz kalan ve izdivacı gayrimeşru görülen Bizans imparatoru Herakleios, 641 yılının Şubat ayında büyük acılar içinde ölmüş ve Doğu Roma'yı ağır bir karışıklık içinde bırakmıştır (George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*:104)². İşte tam da bu sırada, imparatorluğun en önemli ikinci şehri, onun yerine tahta oturan torunu II. Konstans döneminde resmen Araplara geçer.

-
- 2 Herakleios'un ilk eşi öldüğünde, ikinci evliliğini, kilise ve halkın tepkisine rağmen yeğeni Martina ile yaptı ve bu evlilikten dokuz çocukları oldu. Bu çocuklardan dördü henüz küçük yaşlarda vefat ettiler. İlk iki oğlunun sakat olarak dünyaya gelmesi, halk tarafından, gazabı ilahinin tecellisi olarak addolundu. Herakleios vefat ettiğinde, vasiyeti üzerine iktidar ilk oğlu III. Konstantinos ile Martina'dan olan oğlu Heraklonas arasında paylaşıldığı. O zaman büyük oğlu 28, küçüğü henüz 15 yaşında idi. III. Konstantinos ile Heraklonas'ün müşterek hükümdarlığı Bizans İmparatorluğu tarihinde ilktir. Herakleios, iki oğlunun müşterek yönetimine eşi Martina'yı da adeta ortak etmişti. Zira vasiyetnamesine, Martina'nın her iki oğlu tarafından da “anne ve imparatoriçe” addedilmesi hususunu eklemişti. Bizans halkı Herakleios'un iki oğlu oğlunun müşterek hükümdarlığını kabul etti, ancak eşi Marina'nın kadın sıfatıyla Roma imparatorluğunu temsil ve yabancı elçileri kabul etmeyeceğini ileri sürdü. III. Konstantinos iktidara gelişinin üçüncü ayında vefat edince, Bizans yönetimi bu kez tamamen Martina'nın eline geçti. III. Konstantinos'un zamansız ölümü, Patrik Pyrrhos ve Martina tarafından zehirlendiği söylentilerine yol açtı. III. Konstantinos'un taraftarları, küçük oğlunun tahta geçirilmesini talep ettiler. III. Konstantinos'un taraftarlarından Ermeni Valentinus Arsakidos (Arşakuni), Anadolu'daki askeri birlikleri Martina ve Heraklonas aleyhine tahrik ederek, başında bulunduğu orduyla Kadıköy'e girdi. Yapılan baskılar sonucunda, III. Konstantinos'un oğlu müşterek hükümdar olarak kabul edildi, buna rağmen 1 Eylül'ünde Bizans'ta bir hükümet darbesi yapıldı. Senato kararıyla Martina ve Heraklonas tahtan azledildiler. Martina'nın dili, Heraklonas'un burnu kesildi. Sakat bırakılmaları, geleneksel bir Şark âdeti olarak vazife görmeyecekleri alametiydi. Anne ve oğul Rodos'a sürüldüler. Onların destekçisi Patrik Pyrrhos da sürgüne gönderildi. Senato, III. Konstantinos'un 11 yaşındaki oğlu, II. Konstans'ı tahta geçirdi (Bkz. Ostrogorsky:106).

Amr bin Âs İskenderiye'yi ele geçirdiğinde, kadın ve çocuklar hariç şehirde 600,000 kişi (yetişkin ve yaşlı erkek) oturmaktadır. Büyük komutan, o dönemde Mekke'de oturan Hz. Ömer'e şu müjdeli haberi göndermişti: “Öyle bir şehir ele geçirdim ki tarif edilemez. Şunu söylemek yeterli olacaktır: Ele geçirdiğim şehirde 4000 saray, 4000 hamam, 400 tiyatro ve vergi ödeyen 40,000 zengin Yahudi var.”

Mısır ve İskenderiye'yi fetih eden Amr bin Âs ve emrindeki ordular, Nûbe ülkesi olarak adlandırılan Sudan'a gaza yaptılar. Sudanlıların direnişi ve özellikle ok kullanmadaki keskin nişancılıkları, pek çok Arap askerini gözlerini kaybetmesine yol açınca, Müslümanlar Nûbelilere, “göze atış yapanlar” adını verdi. Ancak Sudanlıların direnişi Arapları durduramadı ve Bilhîb denilen yere varıldığında, esir alınanlar, nerdeyse “Yemen'e kadar varmış bulunuyordu.” Bunun üzerine Bilhîb yöneticisi Amr bin Âs'a haber göndererek şöyle dedi: “Ben sizden daha çok nefret ettiğim kişiler olan Farslar ve Bizanslılara cizye veriyordum. Arzu ediyorsan, benim ülkemden almış olduğun esirleri geri vermen karşılığında, ben sana cizye vermeyi kabul ediyorum.” Kendi başına karar vermek istemeyen Amr bin Âs durumu Hz. Ömer bildirir. Bu arada her iki taraf da Hz. Ömer'den cevap gelinceye kadar savaşa ara verir. Hz. Ömer cevabında şöyle yazar: “Yemin ederim, sürekliliği olan bir cizye paylaştırılan ve sonradan hiç yokmuş hale döşen ganimetten bizim için daha iyidir. Esirlere gelince, onların kralları sizlere elinizde bulunan esirleri İslam ile kendi kavimlerinin dinini seçmek arasında serbest bırakmak şartıyla cizyeyi kabul et. İslam'ı seçen kişi Müslümanlardan bir fert olur, fakat kavminin dinini seçen kimselerden de cizye al. Ülkenin dört bir yanına dağılmışlara gelince, bizim onları iade etme imkânımız yok” (İbn'ül Esir, Cilt 2.518).

Ömer'in ölümünden sonra (Kasım 644) halifelik makamına oturan Hz. Osman, Amr bin Âs'ı azleder. Taberi, görevden alınan Amr'ın, Hz. Osman'a karşı büyük bir kin beslediği ve ondan nefret ettiğini aktarır (Taberi:cilt 15:23). Aynı dönemde (645 yılı sonlarına doğru), Arap boyunduruğundan rahatsız olan İskenderiyeliler, (641 yılında bir hükümet darbesi neticesinde 11 yaşında tahta çıkan) Bizans imparatoru II. Konstans'a müracaat ederek, kentin Araplardan geri alınması talebinde bulunur. Amr bin Âs'ın görevden alınmış olması da Bizans açısından bir fırsat yaratmıştır. Romalılar, aslen Ermeni olan Amiral Manuel komutasındaki 300 gemilik bir filoyu İskenderiye'ye gönderip kenti ele geçirirler. Ancak yeniden göreve getirilen Amr bin Âs, 646 yılı başlarında Bizans ordusunu tekrar ağır bir yenilgiye uğratar ve İskenderiye ikinci kez, hem de bir daha geri dönüşü olmayacak şekilde Arapların eline geçer. Lâkin bu kez Araplar kentin tüm surlarını yerle bir eder (Philip K. Hitti, *History of the Arabs*:164).

Arapların Kopt³ olarak bildiği ve el-Mukavkus adını verdiği Mısırlı komutan Cyrus'un ve genel olarak Kopt halkının İskenderiye'nin Araplara teslim edilmesinde önemli bir rol oynadığı kabul ediliyor. Cyrus, başından beri sürdürdüğü müzakere politikasıyla, Arapların himayesine geçecek olan ülkede Mısır kilisesinin liderliğini elinde tutabileceğini hesap etmektedir. Çünkü Koptlar, Mısır'da dinsel baskı uygulayıp inanç özgürlüğünü zedeleyen Bizans yönetiminden soğumuştur. Koptların kaybedeceği bir şey yok gibi gözükmektedir, zira en fazla bir efendinin egemenliğinden

3 Firavunlar çağında Mısır'ın bütün yerli halkı Kopt veya Kıbtîler olarak bilinir. Zamanla önce Hıristiyanlığı kabul ettiler. Böylece yeni bir kimlik kazandılar. Nitekim bugün artık Kopt veya Kıbtî denince, Mısır'ın Müslümanlaşmasından sonra Hıristiyan inancını ve Kopt Kilisesine mensubiyetini sürdüren Mısırlılar anlaşılıyor. Mesudi, Koptların kökeni hakkında şöyle yazıyor: “Mısır'ın dört oğlu vardı. Kopt (veya Kıpt), Eşmon, Etrib ve Sâ. Mısır'ı dört oğluna paylaştırıp, yerini büyük oğlu Kopt'a bıraktı. Mısır Kıptileri onun soyundan inmedirler.” Bkz. Mesudi, Murûc Ez- Zeheb, s.280

çıkıp başka bir efendinin egemenliğine gireceklerdir. Hattâ Arapların kendilerine belirli bir dinsel hoşgörü sağlayacağını bile ummaktadırlar. Çöl yakınlarındaki kervan yollarını bilen Araplar, Mısır içinde ilerleyebilmek için rehberlere ihtiyaç duyunca, Arapların bu rehber ihtiyacını da genellikle Yahudiler ile Koptlar karşılamıştır (Atiya:101).

Bizanslılar, egemenlikleri altında tuttıkları bir halkı fazlasıyla bastırmanın, ilk dış saldırı ve müdahalede o halkın dış güçlerle işbirliği yapmasına yol açabileceğini hesaba katmamış, Koptlar ise gelenin gideni aratabileceğini düşünmemişlerdi.

2. İskenderiye kütüphanesinin yakılması hikâyesi

Bu arada bir parantez açarak, İskenderiye kütüphanesinin yakılması hikâyesini de kısaca anmakta fayda var. Bilindiği gibi, kütüphanenin bizzat Halife Ömer'in emriyle Amr bin As'a yakıtıldığı yönünde anlatımlar mevcut. Eski Yunan şairleri, yazarları ve filozoflarına ait, parşömen tomarları şeklinde 700 bin kitabın yer aldığı kütüphaneye ne yapılması gerektiği hususu Ömer'e sorulduğunda, güya Hz. Ömer şöyle bir karşılık vermiş: “Eğer kitapların içinde yer alanlar bilgiler Kuran'da da yer alıyorsa, onlara gerek yok. Eğer o kitapların içinde yer alan bilgiler Kuran'da yer almıyorsa, o zaman onlar zararlı demektir” (Gombrich, *A Little History of The World*:120).

Hattâ Amr bin Âs'ın, şehirdeki hamam ve fırınları altı ay süreyle İskenderiye kütüphanesinden çıkarılan kitapları yakıtılarak çalıştırdığı dahi söylenebilmektedir. Aslında bu hikâyeyi ilk kez anlatan, olaylara tanıklık eden biri değil, 1231 yılında vefat eden Abdul Latif el-Bağdadi'dir. Üstelik anlatılanlar, tarihî değeri olmayan hayal ürünü hikâyelerdir. En önemli alternatif rivayet, İskenderiye'deki asıl büyük Ptolemaios kütüphanesinin (Serapion'un), henüz MÖ 48 yılında, Birinci Triumvirlik savaşları, daha özel olarak Sezar-Pompey mücadelesi ve Jül Sezar'ın Mısır'ı Roma adına ele geçirmesi sırasında yakıldığı şeklindedir. Aslında bu da kesin değildir, hayli eleştirilmiştir; ama her halükârda Sezar'ın da herhangi bir kastından söz edilemez. Ömer teorisi ise (Bernard Lewis dâhil) bütün çağdaş âlimlerin gözünde, İslâm düşmanı bir uydurmadan ibarettir. Öte yandan, gene İskenderiye'de ana kütüphanenin “kızı” şeklinde adlandırılan diğer bir kütüphanenin, MS. 389 yılında bizzat İmparator Theodosius'un fermanıyla yıkıldığını biliyoruz. Dolayısıyla Arapların İskenderiye'yi fethettiği dönemde kentte önemli bir kütüphane bulunmamaktadır (Hitti:166; Atiya:101).

Sözün kısası, Kutsal Kitabı'nda, “Yaradan Rabbinin adıyla oku” denen bir dinin takipçilerinin kitap ve kütüphane düşmanı olması abes olurdu.

2.1. Hz. Muhammed'in hazırladığı zemin ve ortam

Cesareti, zekâsı, şairliği ve hatipliğinin yanı sıra, özellikle üstün bir yönetim kabiliyetine sahip olması gibi özelliklerinden dolayı Amr bin Âs, Arapların meşhur dört dâhisinden biri kabul edilmiştir⁴. Hz. Ömer takdirini “Amr dünyada kaldıkça hep idareci olmalıdır” sözleriyle ifade eder (*TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3:79-81). Hz. Ömer'den sonra halifelik makamına geçen Hz. Osman, Amr bin Âs'ı Mısır valiliğinden alıp sadece ordu komutanı olarak kalmasını; bütün malî ve iktisadî işlerin yönetimini de kendi süt kardeşi Abdullah b. Sa'ad Ebî Serh'e bırakmasını iste-

4 Halife Muaviye'nin başarısında büyük bir katkı sağlamış olan İskenderiye fatihi Amr bin Âs, Kufe valisi El Mughirah İbn Şubah, Basra yöneticisi Ziyad İbn Abih, Muaviye ile birlikte Arapların dört dâhisi olarak kabul edilirler. Bkz. Philip K. Hitti, *History of the Arabs*:196. Arapların dört dâhisi olarak kabul edilenler arasında, Muaviye'ye en yakın olanı, hatta sağ kolu olarak bilinen Amr bin Âs idi. Amr bin Âs, bir gün Muaviye'ye, “Ben bütün insanlar arasında sana en içten öğüt veren kimse değil miyim? diye sorduğunda, Muaviye, “Zaten neye sahip oldunsa bundan dolayı sahip oldun ya” diye karşılık verir. Bkz. İnb'ül Esir, Cilt. 4, s:17

yince, Amr bin Âs'ın "Bu durumda benim pozisyonum ineği iki boynuzundan tutmak iken, ineği başkası mı sağlayacak" diye karşı çıktığı rivayet edilir (Hitti:166). Ancak İbn'ül Esir, Abdullah b. Sa'ad Ebî Serh'in gene de Hz. Osman döneminde Mısır'a vali atandığını yazar (İbn'ül Esir, Cilt 2:517). Taberi, Amr'ın görevden alınmasından sonra Hz. Osman'ın kendisine, "siz görevi bıraktıktan sonra devler çok bereketlice süt vermeye başladı" demesi üzerine, Amr'ın, "iyi ama yavruları helak oldu" şeklinde cevap verdiğini yazıyor (Taberi, cilt.15:24)

Arapların dinî ve siyâsî birliğini kuran Hz. Muhammed, verimsiz yurtlarından dışarı çıkmalarını sağlayan zemin ve ortamı da hazırlamış oldu. Arap fütuhâtının iki sebebi, daha doğrusu gerekçesi vardı: Başka kavimleri yeni dine sevk etmek ve yeni diyarlar fethederek kâfirler üzerinde hâkimiyet kurmak. Genişleme alanı olarak da Sasani ve Roma toprakları önlerinde durmaktaydı. Yüzyıllarca devam eden Bizans-İran savaşları her iki devleti de iyice zayıflatmış ve Arapların işini ciddi anlamda kolaylaştırmıştı. Bizans devletinin Hicretin ilk yılında (622) İran'a karşı kazandığı zafer, özellikle Fars diyarında karışıklık çıkarmış ve Arapların lehine olacak bir yönetim boşluğu doğurmuştu.

Kuşkusuz Arapların Bizans ve İran'a saldırmasında zenginlik ve ganimetin çok önemli bir payı vardı. Genellikle çöl hayatı yaşayan Araplar, o döneme kadar oldukça yoksul bir hayat sürdürmekteydi. Ancak inançlı, savaşçı ve kararlıydılar. İki taraf arasındaki çarpışmada İranlıları yenilip Dicle üzerindeki Ctesiphon (Ktesiphon) şehrine doğru kaçarken, İran ordusuna mensup kuvvetli bir adam kendisini takip eden Bedevi'den kaçıp bir köye girer ve bir çiftçi onu saklar. Çifti gelen Bedevi'nin çıplak olduğu ve elinde kamıştan başka bir şey tutmadığını görünce, İranlının yanına gidip onu azarlayarak, "Sen baştanbaşa zırhlı olduğun ve her türlü silahlar taşıdığın halde nasıl oluyor da çıplak bir adamdan kaçuyorsun ve niçin geri dönerek onun kellesini uçurmuyorsun" der. İranlı asker, okların göçebelere karşı hükümsüz olduğu anlamında bir cevap verir. Gene bir rivayete göre, Araplar İran'a girdiğinde, Sasanîler onlar hakkında bilgi toplamak amacıyla kendisi de Arap olan bir casus gönderir. Geri dönen casus, "Gördüğüm adamlar yalın ayak ve çıplak fakat cesurdur" diye rapor verir (Abu'l Farac, Cilt II:177-78).

Arap yarımadası dışındaki ilk yayılma, ünlü Komutan Halid bin Velid'in (lakâbı Allah'ın kılıcı), Irak toprakları içindeki al-Hirah savaşında (634) Sasanîleri ağır bir yenilgiye uğratmasıyla gerçekleşti. İranlıların o dönem kendi aralarında ihtilâf içinde olması; bir kısmının Kisra'nın oğlu Yezdigard'ın, bir kısmının da Hürmüz'ün peşinde gitmesi, Arapların zaferinde önemli rol oynadı (Abu'l Farac, Cilt II:175). Halid bin Velid, Sasani topraklarında daha ileri hamlelerin hazırlığı içindeyken, Hz. Ebubekir onun derhal Suriye cephesine dönmesi emrini verdi. Bundan sonra Sasani topraklarındaki harekâtın komutası Sa'ad ibn- abu Vakkas'a geçti. Karargâhını Kufe yakınlarında kuran Sa'ad, bir yıl içinde Sasani imparatoru Yezdigard'ın kuvvetleriyle farklı yerlerde yaptığı dört muharebeden de muzaffer çıktı. Son saldırısını Madai dağından gerçekleştiren Yezdigard, tekrar ağır bir yenilgi alınca, paniğe kapılarak Sicistan'daki Türk hududuna kaçtı; beş yıl saklandıktan sonra öldürüldü (Abu'l Farac, Cilt II:177). Arap tarihçi Mesûdî, Yezdigard'ın Horasan eyaletinin Merv şehrinde öldürüldüğünü yazar (Mesûdî:255).

Kuşkusuz savaş yüksek bir irade, motivasyon ve psikolojik üstünlüğün yanı sıra kimi zaman keskin bir zekâ da gerektirir. Ünlü Arap tarihçisi Taberi ilginç bir örnek verir. Kutha'da Arap ordusu Sasani ordusu ile karşılaştığında, Sasani ordusuna komuta eden Şahriyar karşı tarafa şöyle seslenir: "İçinizde, yeterince güçlü ve kuvvetli olan bir adam karşıma çıksın, ona bir ders vereceğim." Bu, geleneksel teke tek dövüş dâvetidir. Ancak Arap ordusunun komutanı Zuhrah şöyle karşılık verir: "*Biraz önce seninle çarpışmayı kafamdan geçiriyordum, lakin şimdi senin dediklerini işittince durum değişti. Sana herhangi birini değil, ancak bir köleyi göndereceğim. Eğer onu beklersen, senin küstahlığından dolayı Allah'ın izniyle o seni öldürecektir. Eğer ondan kaçarsan, bir köleden*

kaçmış olacaksın” (Taberi, Cilt XIII:5-6). Bu kışkırtıcı sözler Şahriyar’ı kızdırıp çileden çıkartır. Sonra Zuhreb, Abû Nubatah Na’il Ju’shum adında cesur bir köleyi Şahriyar’ın üzerine yollar. Aslında her ikisi de yeterince güçlüdür, ancak Şahriyar, deyim yerinde ise bir deve kadar uzundur. Şahriyar, Na’il ile karşı karşıya gelince mızrağını yere fırlatarak kılıcı ile saldırır. Rakibi de aynıını yapar. Derken ikisi de birbirinin boğazına sarılır. Şahriyar rakibini altına alarak hançeriyle Na’il’in boynunu koruyan zırhı açmaya çalışırken, birden başparmağı Na’il’in ağzında girer. Na’il dişleriyle Şahriyar’ın parmağını ısırıp parçalar ve tam bu sırada hançerini çekerek rakibinin karnına saplar ve onu oracıkta öldürür. Derken Şahriyar’ın askerleri çil yavrusu gibi dağılır.

Aslında savaşlarda zaman zaman bu tür düellolar vardır, fakat genellikle dengi dengine yapılır. Burada iki komutanın ölümüne çarpışması doğaldır. Kaybeden savaşı da kaybeder, zira başsız kalan bir ordu savaşamaz ve kazanamaz. Ancak herhangi bir ordu komutanının sıradan bir asker veya köle ile çarpışmayı kabul etmesi, büyük bir riskin de ötesinde, ahmaklıktır. Arap komutan, basit bir provokasyonla Sasani komutanını faka bastırmış ve muharebeyi kazanmıştır.

635 yılının Temmuz ayında, Sasani imparatorluğunun başkenti Ctesiphon (Ktesiphon) Arap komutan Sa’ad ibn Ebu Vakkas tarafından ele geçirildiğinde, elde edilen ganimet ve hazine, Arapları şaşkınlık içinde bıraktı. Arap tarihçiler, hepsine 9 milyar dirhem değer biçer. Al Hirah muharebesinden sonra bir Arap savaşçı, ganimetten payına düşen soylu bir adamın kızını 1000 dirheme sattığı için eleştirilince şu karşılığı verdiği söylenir: “1000’den daha büyük bir rakam olacağımı hiç düşünmemiştim” (Hitti:156-57). Aynı yıl, altı aylık bir kuşatmadan sonra Şam da Müslümanların eline geçti. Halid bin Velid şehri teslim alırken herkesin can ve mal güvenliğinin sağlanacağı, kiliselere dokunulmayacağı ve Müslümanların kimsenin evine yerleşmeyeceği sözünü verdi. Şamlılar vergilerini ödediği sürece huzur içinde yaşayacaktı. Şam ele geçirildiğinde baş vergisi, bir dinar ve bir ölçek buğdaydı. Ancak daha sonra Hz. Ömer bu vergiyi artıracaktı (Hitti:150).

Ele geçirilen topraklarda, gayrimüslimler ağır vergiler karşılığı askerlikten muaf tutulurken, İslam’ı kabul edenler Araplardan daha aşağı bir statüye oturuyordu. Hz. Ömer döneminde, Arap Yarımadası olarak kabul edilen topraklarda Müslüman olmayanlara müsaade edilmemekteydi. Bu bağlamda, (Medine’nin 150-160 km kadar kuzeyindeki) Hayber’de ve Eriha’da ikamet eden Yahudiler yerlerinden çıkartılmış; Necran’daki Hıristiyanlar Suriye ve Irak’a kaçmıştı. İbn’ül Esir, Hz. Ömer’in Hicretin yirminci yılında Necran Yahudilerini Kufe’ye sürdüğünü, gene Yahudileri Hayber’den sürerek, Hayber’deki araziyi Müslümanlar arasında paylaştırdığını yazmaktadır (İbn’ül Esir, Cilt.2:519). Arapları dinî-askerî bir üst topluluk olarak örgütleme politikasını benimseyen Ömer, Arap olmayanlara eşit teba hakkı tanımak istememekteydi (Hitti:169-70). Filistin’e girilip Kudüs alındıktan sonra (636) Hz. Ömer, “hiçbir Yahudi’nin Kudüs’te ikamet hakkı olmayacağını” bildirdi (Abu’l Farac Tarihi, II:178). İran gibi Arap olmayan topraklarda da topluma Arap dili, kültürü ve yaşamı sıkı bir şekilde dayatılmaktaydı. Arapçanın resmi dil olması sayesinde, İslâmın ilk üç yüz yılında Farsça giderek geriledi ve Arapça, artık sıradan insanların da konuştuğu bir kültür diline dönüştü (Hitti:158).

Bu arada, küçük bir parantez daha açmak gerekir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, aslında (Anthony Smith’in savunduğu üzere) milliyetçilik, ya da belki (Hobsbawm’in ifadesiyle) proto-milliyetçilik, çok eskilerden beri vardı. Ancak Fransız Devriminden sonra, özellikle 19. ve 20. yüzyılda daha da kurumsallaştı.

3. Deve sırtından, denize ve donanmaya

Amr ibn Âs’a dönersek; İskenderiye’nin alınmasıyla Araplar Akdeniz kıyılarına ulaştı. Elde edilmiş toprakları elde tutmak ve özellikle Bizans’a karşı durmak için, bundan böyle deniz kuvvetine ihtiyaç vardı. Bizans’a karşı mücadelenin ancak güçlü bir donanma ile mümkün olabileceğini

ilk idrak eden Arap devlet adamı, Suriye valisi Muaviye idi. Hz. Ömer'in ölümünden hemen sonra bir donanma inşasına girişen Muaviye, 649 yılında ilk deniz seferine çıktı. Aynı yıl Kıbrıs, 652 yılında Rodos ve daha sonra da Kos adalarını ele geçiren Muaviye'nin asıl hedefi, imparatorluğun başkenti Konstantinopolis'in zaptıydı. 655 yılında, Likya sahilindeki ilk büyük Bizans- Arap deniz savaşında, İmparator II. Konstans'ın idaresindeki Bizans donanması büyük bir bozguna uğradı; 500 gemi imha edildi. İmparator Konstans, sadık bir askerinin canı pahasına kıyafetini komutanına vermesi sayesinde zor kurtuldu.

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra (656) Şam'da Muaviye'nin⁵, Kufe'de Hz. Ali'nin halife ilân edilmesi ve sonrasında yaşanan iç savaşlar, Muaviye'nin Bizanslılarla anlaşmasına yol açtı (Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*:108-109). Hz. Ali'nin 661'de katledilmesinden sonra, oğlu Hasan'ın halifelikte hak iddiasından vazgeçmesi üzerine, Muaviye tüm Müslümanlar tarafından halife kabul edildi ve Bizans başkentine yönelik saldırılar tekrar yoğunlaştı (Süryani Vakanüvisler:126). Bizans imparatorluğu 7. yüzyıl boyunca, Arap yarımadasından çıkıp Doğu Akdeniz'i ve Konstantinopolis'i ele geçirmek isteyen çöl kabileleriyle uğraştı. Arap tehdidi öyle bir noktaya ulaştı ki, İmparator II. Konstans 660 yılında Konstantinopolis'i terk ederek, bir müddet daha güvenli bulunduğu Sicilya'ya yerleşti (J. Herrin, *Bizans*:133).

Hz. Ali'nin ölümünden sonra (661), Hz. Ebubekir ile başlayan halifeliğin "cumhuriyetçi dönemi," Muaviye'nin tahta oturmasıyla son buldu. Arap tarihçiler dört halife dönemini, al- Raşidûn (Ortodoks) olarak adlandırır. Ancak Muaviye ile birlikte halifelik artık "dünyevileşti." Zira ikinci halifelik döneminde Muaviye henüz hayatta iken oğlu Yezid'i halefi olarak belirledi ve böylece Emevi hanedanlığının da kurucusu oldu(Hitti:183). Muaviye'nin halife olmasıyla, Mısır'ın yönetimi tekrar kendisinin sağ kolu olarak kabul edilen Amr bin Âs'a geçmişti. Ancak aynı dönemde, İmparatorluk kendi içinde de farklı sınırlara ayrılmıştı. Zira Irak'ta Hz. Ali'nin büyük oğlu Hasan⁶, babasının meşru halefi olarak kabul edilirken, Mekke ve Medine'de bir karışıklık mevcuttu. Buna rağmen Muaviye kısa bir süre sonra imparatorluğu tek merkezden yönetilecek şekilde toparlayacak ve Konstantinopolis'i almak için harekete geçecekti.

Konstantinopolis'i almak Arapların hep aklındaydı ve ikisi Muaviye döneminde olmak üzere, Araplar Emeviler⁷ devrinde üç kez Konstantinopolis'i almaya çok yaklaştılar⁸. 668 yılında, Fadallah İbn Ubayd al- Ansari komutasındaki Arap donanması karaya çıkarak Kadıköy'ü aldı, ancak Arap güçleri kente giremediler. Kışın Kadıköy'de geçiren Arap kuvvetlilerine destek sağlamak amacıyla, Halife Muaviye, oğlu Veliaht Prens Yezid'i yardıma gönderdi. Bu ilk kuşatmada Yezid'in ordusunda, Hz. Muhammed'in sancaktarı ve sahabelerinden Ebu Eyüp el Ensari de bulunmaktaydı. Yaşlı ilerlemiş olan Ebu Eyüp, kuşatma sırasında dizanteriden vefat edince, İstanbul

- 5 Muaviye, ilk defa H.40'ta (660), Kudüs'te iken halife olarak ilan edilmişti. Bkz. Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, s.189
- 6 Kısa bir süre sonra Muaviye lehine tahtan çekilen Hasan, Kufe hazinesinden sağladığı 5 milyon dirheme ilave olarak, ömür boyu İran'dan gelecek olan gelirlerin de şahsına verilmesi üzerine, adeta emeklilik denilen bir hayatı kabul ederek Medine'ye çekildi. Hayatını zevk ü sefa içinde sürdüren Hasan, yüz civarında kadınla evlendi. Pek çok kadınla evlenip boşandığı için, kendisine "mitlaq" (büyük boşayıcı) unvanı verildi. Hasan, 669'da, henüz 45 yaşında iken, büyük bir olasılıkla haredeki bir entrika neticesinde zehirlenerek öldü. Bkz. Bkz. Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, s.190
- 7 Başkenti Şam olan Emevi Halifeliği (661-750) daha sonra yerini başkenti Bağdat olacak Abbasi Halifeliğine bıraktı. Başkenti Kahire olan Fatımi Halifeliği (909-1171), Şii bir halifelik idi. Diğer bir Emevi halifeliği de İspanya'da, 929 yılında Kordova'da 929 kurulup 1031 yılına kadar devam etti. Arap olmayan son İslam halifeliği, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1517'den 1924 yılına kadar devam etti.
- 8 İdris-i Bitlisî, Heşt Behişt adlı eserinde, "Kelam-ı fasih-i peygamberi olan sahih hadislerde Konstantiniyye fethinin vaadinde sarih işaretler vardır" şeklinde yazmaktadır. Bkz. Heşt Behişt, VII. Ketibe, s.107

surları karşısında defin edilir(Hitti:201)⁹.

Araplar 674'ten başlayarak Muaviye'nin ölüm yılı olan 680 yılına kadar, "yedi yıl savaşları" olarak adlandırılan savaşlarda, Konstantinopolis'i almak için mücadele etti (Gwatkin& Whitney: 354). Kışı geçirmek amacıyla Marmara Denizi'nde, Kyzikos yarımadasında (Erdek- Bandırma arası) bir donanma üssü kuran Araplar, İlkbahar ile birlikte saldırıya geçti, ancak Bizanslıların kullandığı, "Grek ateşi" Arapların ilerlemelerini adeta imkânsız kıldı. Denizde bile yanan "Rum ateşi," Şam'dan kaçarak Konstantinopolis'e sığınmış, Callinicus adındaki bir mülteci tarafından geliştirilmişti. Oldukça yanıcı olan "Rum ateşi" isabet ettiği gemiyi yakınca, Araplar bir kez daha kenti almakta başarısız oldu(Hitti:202).

Arapların Bizans başkentini alma yönündeki en son girişimi Ağustos 717'de gerçekleşti. Halifenin kardeşi Mesleme, ordu ve donanmasını Konstantinopolis önlerine kadar getirdi. Ancak Bizanslılar, ilkel bir tür alev makinası diyebileceğimiz "Rum ateşi" sayesinde Arap donanmasını yakmayı başardı. Karada ise Araplar surları aşamadı. Çok sert geçen 718 kışında Arap ordugâhında kıtlık baş gösterdi ve kitlesel ölümler gerçekleşti. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de Bulgarlar saldırıp Araplara ağır kayıplar verdirdi. Nihayet Arap gemileri 15 Ağustos 778'de Bizans sularını terk etti ve bir daha da Konstantinopolis'i kuşatmaya girişmedi (Ostrogorsky:146)

4. Sonuç

İskenderiye'nin düşüşü ve Mısır'ın alınması, Hz. Muhammed'in ölümünden yaklaşık 25 yıl sonra Arapları dünyanın en önemli siyasi gücü haline getirdi. Yüzyıllarca devam eden Pers- Roma savaşları her iki tarafı da iyice güçsüz bırakmıştı. Arap akınları başladığında, artık ne Sasanilerin ne de Bizans'ın müstahkem sur ve kaleleri onları durdurabilirdi. Cengiz Han (1162-1227), "Bir surun kuvveti, onu müdafaa eden insanların cesaretinden ne büyük, ne de küçüktür" demişti (Lamb:114). Cengiz'den 500- 600 yıl önce Araplar bu sözü pratikte ispatladı. Tarihin iki koca imparatorluğunu, neredeyse on yıl gibi kısa bir sürede dize getirmek, askerî anlamda mükemmel bir strateji ve olağanüstü bir cesaret gerektiriyordu. Amr bin Âs, Halit bin Velid ve Sa'ad ibn Ebu Vakkas gibi askeri ve siyasi dehalar sayesinde Araplar 7. yüzyılda dünyayı sarstı ve sonraki yüzyıllarda büyük bir medeniyet olarak tarih sayfalarında yerlerini aldı.

Yüzyıllarca Arabistan çölünün ortasında deve gücüyle ayakta kalmaya çalışan bir halk, Suriye ve Mısır'ın alınmasıyla, 20- 25 yıllık bir zamanda dünyanın en büyük donanmasına sahip olmuş ve Doğu Roma'nın başkenti Konstantinopolis'i almalarına ramak kalmıştı. İran'dan Hindistan'a, Mısır'dan Kuzey Afrika'ya, İspanya üzerinden Avrupa'ya kadar genişleyen Arap egemenliği, Avrupa Ortaçağı sırasında zirveye ulaştı. Perslerden halı-kilim sanatını, baharatı, sarayları, lüks ve şatafatlı yaşamı öğrenen Araplar, Abbasi döneminin "tercüme hareketi" sayesinde Eski Yunan medeniyeti ve düşünürleriyle, Plato ve Aristo gibi filozoflarla tanıştı. Dünya edebiyatına 1001 Gece Masallarıyla katkı sundu. İran kökenli İslâm âlimleri, tıp, cebir ve kimya gibi dallarda bilimi ilerletti. Kısacası, Arapların deveden deniz ve donanmaya yükselişi göz kamaştırıcı oldu.

9 1453 yılında İstanbul fethedildikten sonra, Ebu Eyüp el Ensari'nin mezarı bulunarak üzerine, Eyüp Sultan Cami inşa edildi. Bkz. Philip K. Hitti, History of the Arabs, s.202

Kaynakça:

Abdullah Çimen (2017), “Amr bin Âs’a Yöneltilen Eleştirilerin İncelenmesi” Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 2017, Cilt: 3, Sayı: 2

Ahmet Önkal (1991), “Amr b. Âs, Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Amr b. el-Âs (el-Âsî) b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî (ö. 43/664) TDV *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 79-81.

Al Taberi (1989) *The History of Taberi*, Volume XIII: *The Conquest of Iraq, Southwestern Persia, and Egypt*, Translated by Gautier H.A. Juynboll, State University of New York

Al Taberi (1989) *The History of Taberi*, Volume XV: *The Crisis of the Early Caliphate, The reign of `Uthman* Translated by Stephen Humphreys, State University of New York

Aziz S. Atiya (2005), *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul

E. H. Gombrich, *A Little History of the World* (translated by Caroline Mustill, Yale University Press, New Haven and London 2008).

Ephrem Isa Yousef (2009), *Süryani Vakarıvisler*, Çev. Mustafa Aslan, Doz Yayınları, İstanbul

George Ostrogorsky (2017), *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Gregory Abû'l-Farac (1999), *Abu'l Farac Tarihi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türkçesi: Ömer Rıza Doğrul

H.M. Gwatkin & J.P. Whitney (1913), *The Chambridge Medieval History*, Vol. II, The Macmillan Company

Harold Lamb (2006), *Moğolların Efendisi Cengizhan*, Çev. Göke Bozkurt, İlgî Kültür Sanat İbn'ül Esir, İslam Tarihi, *El Kamil Fi't Tarih (1991)*, Cilt. 2, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Redaktör: Dr. Mertol Tulum Bahar Yayınları

İbn'ül Esir, İslam Tarihi, *El Kamil Fi't Tarih (1991)*, Cilt. 4, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Redaktör: Dr. Mertol Tulum Bahar Yayınları

İdris-i Bitlisî (2019), *Heşt Behişt*, VII. Ketibe, Fatih Sultan Mehmet Devri, Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK Yayınları, Ankara

Judith Herrin, *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, Çev. Uğur Kocabaşoğlu, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2010

Mesudî, *Murûc ez-zeheb (2017)* (Altın Bozkırlar), Çev. D. Ahsen Batur, 4. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul

Philip K. Hitti (2002), *History of the Arabs*, Palgrave & Macmillan

Plutarkhos (2018), *İskender-Sezar Paralel Hayatlar*, Çev. İo Çokona, Türkiye İş Bankası Yayınları, III. Basım